

## ՀՐԱՆԴ ՆԱԳԳԱԾԵԱՆՆԻ յիշատակիմ

1991թ. Նոյեմբեր 20-ին կարճ, բայց ծամր հիւանդութեմէ ետք իր մահկանացուն կմրեց Հրամոյ Նազգաշեանը: Ծամր է կորուստը հարազատներու եւ ընկերներու համար: Եւ ոչ միայն անոնց: Ովքեր փոքրիշատէ կը ճանչնային զինք, ամոր մէջ տեսած պիտի ըլլային գրողը, արուեստագէտը, ուսուցիչը, հասարակական գործիչը, միով բամբի՝ Մարգը: Միակ միխթարութիւնը թերեւս այն է, որ ձգեց բարի յիշատակ, հասարակութեանն օգտակար զաւակներ, Հայաստանի պատմական դէպքերը իւրովի մեկնաբանող գրական երկեր, աշակերտներ, որոնք դէմք ու դիրք ունին տարբեր երկիրներու եւ ասպարէզներու մէջ:

Ծնած 1921-ին Կեմերէկ (Սեբաստիա) որք մեծցած ու ապրած որբերուն վիճակում բոլոր դառնութիւնները, զրկումը, ամօթութիւն, տեղափոխութիւններ: Կեսարիա Ս. Կարապետ Վանքի որբերուն հետ կը տարուի Պէյրուս Քէլէկեան որբանոց, ուրկէ բարերար Ազա Կարապետի փափաքիմ համաձայն կը փոխադրուի Կիպրոս Մելգոնեան Կրթական հաստատութիւն: Հոն աչքի կը զարմէ իր ուշիմութեամբը, աշխատասիրութեամբը եւ մարմնամարզի մէջ իր ունեցած բացառիկ յաջողութիւններով: 1937-ին կ'աւարտէ Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան Վարժապետանոցը եւ դպրոցի տեսչութեան թելադրութեամբ ուսուցչութիւն կ'ընէ Լիբանանի Բարեգործականի դպրոցներուն մէջ: 1941-ին կը հրաւիրուի Նաֆայի Ս. Գլխադրի Վարժարանը ուսուցչութեան ու կ'ունենայ մասն իր անձնական լուսանկարչատունը: Արուեստի, գիտութեան, պետական աչքի ինկող մարդիկ կ'ըլլան իր յաճախորդները: Անոնց կարգին՝ Վահան Թէքեանը, Յակոբ Օշականը, Ծահան Պերպէրեանը, Եղիվարդը եւ այլ մեծ անձնաւորութիւններ:

1948-ին, Պաղեստինեան դէպքերուն պատճառով կ'անցնի Կազա, ուր կրկին կ'ունենայ իր լուսանկարչատունը եւ միաժամանակ կ'աշխատի Միացեալ Ազգերու (UNRWA-ի եւ UNEF-ի) հետ եւ առիթը կ'ունենայ մկարելու Միացեալ Ազգերու բոլոր մեծ անձնաւորութիւնները:

Իբրեւ արուեստագէտ-լուսանկարիչ իր լուսանկարներու ցուցահանդէսները կը կազմակերպուին Կազա, Գահիրէ, Քուէյթ, Ապու Տապի, Պէյրուս, Նիւ-Եորք ցուցադրելով «Գաղթականներու կեանքը Կազայի մէջ» եւ Եգիպտական հիմ քաղաքակրթութեմէ տեսարաններ:

Այս շրջանին իր մէջ կը ծնի հմութիւններու հանդէպ բացառիկ սէր մը եւ կը դառնայ միակ հմագէտը Կազայի շրջանին մէջ, հետքորդներով մասնաւորաբար դրամագիտութեամբ, հիմ խեցեղէններով, ապակիներով եւ զամազան հմութիւններով:

1967-ին կը հրաւիրուի Երուսաղէմ, որպէս դաստիարակ-ուսուցիչ Ժառանգաւորաց Վարժարանէն ներս, ուր կը դասաւանդէ հայ գրականութիւն եւ հայոց պատմութիւն: 1969-1976 իր Տիկմոջ՝ երկարամեայ ուսուցչուհի Տիկիմ Արփիմէ Նազգաշեանի (Սարգիսեան) հետ կը վարէ Տատուրեան Սաներու Տնօրէնութիւնը: Տատուրեան Սաները երախտագիտութեամբ կը յիշեն Տէր եւ Տիկիմ Հրամոյ եւ Արփիմէ Նազգաշեանները որոնց ծնողական հոգատարութեան եւ բացառիկ ջանքերուն շնորհիւ ունեցան ազգային եւ հոգեւոր դաստիարակութիւն:

Արուեստի մարդ եւ ուսուցիչ ըլլալէ բացի ան մասն գրիչի մարդ էր. Յակոբ Օշականը, Վահան Թէքեանը, Վահէ Վահեանը, Ծահան Պերպէրեանը այնպիսի ազդեցութիւն ունեցած էին որ եթէ մարդուս մէջ գրելու աստուածատուր ձիրքը կայ, ապա չի կրնար չգրել: 1988-ին լոյս կը տեսնէ «Դրաստամատ կ'երթայ Ամյուշ Բերդը» վէպը: Ասոր կը յաջորդէ մոյմի բեմադրութեան համար ձեւափոխուած երկը (1988) եւ յաջորդաբար՝ «Աքսորեալներ» (1989). «Անին Ծախուած է Արդէն, Զաւակս» (1990): Մամուլի տակ է «Տիկ. Ծուշան Կամսարական, Եղերաբախտ Իշխանուհին», պատրաստ են հրատարակութեան՝ «Լեւոն Մեծագործ», «Աւարայրի Պատերազմը», եւս երեք գիրքեր՝ մուխուած Հայաստանի պատմական անցեալի տարբեր շրջաններուն:

Հնագիտական իրերու միայն մոլեռանդ հաւաքողը չէր ան, այլ մասն առատապէս բաշխողը հայկական հաստատութիւններուն: Հայկական, պարսկական, հռովմէական եւ առ հասարակ արեւելեան հիմ մետաղադրամներ՝ Էքմիածնի Կաթողիկոսարանի թանգարանին, Երեւանի Պատմական թանգարանին, Տիգրանի Ալեքս Մանուկեան հայկական թանգարանին:

Այսպէս ուրեմն ըստ անհրաժեշտութեան եւ պարագաներուն՝ ուսուցիչ, լուսանկարիչ, պետական պաշտօնեայ, հմագէտ, գրիչ մարդ: Եւ այս բոլորը՝ մուխուած, մասնագիտօրէն: Իր մամն որբեր փրկած, ուծուցամէն ազատած, հայրաբար խմամած՝ միմէն մարդ դառնալը հետեւած անոնց քայլերուն, եւ վերջին տարիներուն՝ բարի եւ հմուտ պարտիզպանի պէս հպարտութեամբ ըմբռնեալ իր արդիւններուն վայելքը:

Թաղման կարգը տեղի կ'ունենայ Երուսաղեմի Ս. Էջմիածին եկեղեցւոյ մէջ, մախագահութեամբ Երուսաղեմի Պատրիարք Ամեն. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանի, որմէ ետք յուղարկաւորները՝ եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, ժառանգաւորաց աշակերտներ, սկաւառներ, աշխարհականներու հոծ բազմութիւն մը, եկեղեցական ընդունուած կարգով կը շարժին դէպի գերեզմանատուն: Անիւնը, Հայաստանէն բերուած հողով օծուծ, Հայաստանէն կուրծքիմ ՌԱԿ-ի գինձաւորն էլ խաչքար մը զոր որդին բերած էր անկախ Հայաստանէն, կը թաղուի Երուսաղեմի Ս. Փրկիչ գերեզմանատանը: Կ'աւելնայ խնկարկելի շիրիմ մը եւս Ս. Փրկիչի գերեզմանատան մէջ՝ պակսեցնելով առանց այդ ալ հետզհետէ մուագող հայորդիներու թիւը Երուսաղեմի գաղութէն մերս:

Համգուցեալին շիրիմի առաջ պարոմ Պետրոս Լէփեմեանի դամբանական խօսքը՝ Հայրենացիք եւ ծնողքէ զրկուած եւ որբերուն բաժին ինկած զրկամքներով Լեցուն, բայց աշխատասիրութեամբ, արեւի տակ տեղ գտնելու կենսական յամառութեամբ օծուած մարդու կենսագրականն է՝ զուգորդուած մեծ կորուստի ցաւով:

Անիւնը ամփոփող հողաթումբի վրայ կը բարձրանայ կուսակցական եւ աշխատանքային ընկերներու, համակիրներու, բարեկամներու եւ ծամօթներու ամուսններով բերուած տասնեակ ծաղկեպսակները, իրբեւ յարգամքի տուրք այն մարդու յիշատակին, որ ամղադրում տքմեց, արարեց, կրթեց, ուր ալ ապրեց՝ շէնցուց, ինչ ալ ըրաւ՝ միտք ու հոգի դրաւ, երբեք չը հաշտուեցաւ ամազմուռութեան հետ, լռելեայն կամ բացայայտ պայքարեցաւ յանուն արդարութեան, ինչով եւ ինչպէս կրնար՝ օգնեց օգնութեան կարիքն ունեցողներուն, եթէ չկրցաւ ինչ-ինչ բանի մը ամմիջապէս մասնակիցը ըլլալ, ապա իր օգտակար խորհուրդներն առաջարկեց, իր կեանքով ու գործերով աշխատեցաւ վառ պահել Երուսաղեմի գրական-գիտական մախկին փառքը, զաւակներ ու աշակերտներ կրթեց, որոնք այլեւայլ ձևերով ու ասպարէզներէն մերս կը շարունակեն իր գործը:

Երուսաղեմ գալուս առաջին իսկ օրերուն թէեւ ինքն էր գիտ՝ օտարականիս իր տունը հրաւիրողը, բայց մեր խօսակցութիւնը կ'ըմբամար բացառապէս իր կնոջ՝ տիկին Արփիմէի, եւ դստեր տիկին Անուշի, որդու՝ Սարոյի, հարսի՝ Նորայի միջեւ: Կացութիւնը չէր փոխուեր անգամ այն ատեն, երբ տիկին Արփիմէ, տամտիրոջն ալ խօսակցութեան մէջ մերգրաւելու համար կ'ըսէր. «Հոգիս, ի՞նչ է քու կարծիքը այս մասին»: Կը զգայի, որ գրականութեան եւ գրական ճաշակի քննութիւն յամձմող աշակերտ մըն էմ վաստակաւոր ուսուցիչի մը եւ գրողի մը առջեւ: Այդ քննութենէն յետոյ էր միայն, որ պարոմ Հրամոյ «պիտի բացուէր», շարադրէր ոչ միայն գրականութեան, այլեւ մեր պատմութեան ծալքերու վերաբերեալ իր տեսակէտները, ըմբոստամար ամենշուքեան կամ սխալի մը դէմ: Ես այդ վայրկեաններուն աւելի շատ կ'ուրախանայի ամոր համոզուածութեամբ, գրական- հասարակական դաւանմանով եւ մամուլանոց վրդովմունքի ազնուութեամբ: Հապա գեղեցիկի մկատմամբ իր մշտագոյ զմայլա՞մքը ... Մահուան ամկողմին մէջ ամգամ առիթն ու պահը գտաւ գեղեցիկի գմահատելու: Գեղեցիկն ըմբոսնելու եւ գմահատելու ընդունակութիւնը ձեւաւորուել էր տասնամեակներ առաջ սկիզբ դրուած «գրական երկններու» ըմբոսքին, որոնց մասնակիցները եղեր էին այնպիսի դէմքեր, ինչպիսիք են Ծահան Պերպէրեան, Յակոբ Օշական, Վահան Թեքեան, Վահէ Վահեան, Եղիվարդ... Այնուամենայնիւ չթմրկահարեց իրեն եւ երբեք ալ թմրկահարել թոյլ չտուաւ. ապրեց եւ գործեց անաղմուկ, պահանջատէր չեղաւ, թէեւ ունէր ատոր իրաւունքը: Աւելին. ապրեց այն գիտակցութեամբ, որ ինքն իր ազգին տունն է ոչ այն ամէնը, ինչ պիտի տար կամ կարող էր տալ:

Իրատես էր. գիտէր, որ մօտալուտ էր վախճանը, բայց ոչ սարսափ կար, ոչ խուճապ: Գիտակցութեան գալու կարճ վայրկեաններուն ամգամ հատուկեմտ բառերը Գրիգոր Լուսաւորիչին ու Տրդատ Թագաւորին կը վերաբերէին: Դեռ միտքը կը շաղէր ու կը ձեւաւորէր այն վէպը, որ Հայերու քրիստոնէական դարձը պիտի անդրադարձներ, եւ որու զգալի մասը արդէն իսկ գրի էր առնուած մասամբ ալ իր տիկնոջ ձեռքով. թելադրութեամբ իր ամուսնու: Ծրագիրը մեծ էր, շատ մեծ: Եւ ոչ միայն ըստ ծաւալի, այլեւ ըստ ձեւի: Այն է՝ առանձին գիրքերով, գեղարուեստական հմարանքներով վերարտադրել Հայոց պատմութեան բոլոր գոմէ յիշարժան մշանակէտները եւ այն ալ այնպիսի ձեւի մը մէջ, ուր վէպը, խոհագրութիւնն ու թատրերգութիւնը իրերայաջորդ են, իրար միաձուլուած: Իսկ եւնաւոր ծրագիրը ... իր գիրքերու բեմադրութիւնները տեսնել հայրենի հեռատեսիլի պատասխաններու վրայ, հայ բեմադրիչի մը ձեռքով: Երանութեան ի՞նչ զմայլելի ժպիտ կը գծագրուէր իր դէմքին, երբ մտովի կը պատկերացնէր իրագործուած տեսնել իր մտադրացումները:

Հոգիով ու միտքով փարուած էր Հայրենիքին: Քամիցս այցելած էր Հայաստամ: Որքամ ոգեւորուած էր իր մախմիներու երկիրի մուսմուսներով, մոյմքամ մտաւոգ էր մերկայ լինակով:

Համգուցեալի մասիմ խօսքեր ըսուեցամ տարրեր առիթմերով: Տ. Դաւիթ Արքեպ. Սահակեամ ամոր բմութագրեց իբրեւ հայ համայնքի ակմառու դէմքերէմ միմ, իսկ պարոմ Արշալիր Ղազիմեամ՝ իբրեւ գրող:

Մարդմ ամցաւ Յաւերթութեամ գիրկը՝ իր հետը տամելով մաեւ իր շատ ու գեղեցիկ ծրագիրները:

Փա՛ռք ամոր յիշատակիմ:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԶԷՅՐՈՒՆԵԱՆ  
Երուսաղէմի Ալեքս Մամուկեամ  
Ժառամգաւորաց Վարժարանի  
Հայագիտութեամ դասատու